

DOI

УДК 94(436+439=161.2)«1915/1918»:37]:355.257.7

Анна Хлебїна

магістерка,

Слов'янська бібліотека —

Національна бібліотека Чеської Республіки

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8767-3042>

Ігор Срібняк

доктор історичних наук,

професор,

Київський столичний університет

імені Бориса Грінченка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9750-4958>

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРОСВІТНИЦЬКА РОБОТА
ФЕДОРА ШЕВЧЕНКА В ТАБОРІ ПОЛОНЕНИХ УКРАЇНЦІВ
ФРАЙШТАДТ, АВСТРО-УГОРЩИНА, В 1915–1918 рр.
(за документами ЦДАВО України та Слов'янської бібліотеки в Празі)¹**

Анотація. Мета роботи — відтворення специфіки діяльності Федора Шевченка — племінника Кобзаря та одного з найактивніших організаторів національно-просвітницької роботи в таборі полонених українців Фрайштадт (Австро-Угорщина) в 1915–1918 рр., а також дослідження його життєвого шляху на основі аналізу документів ЦДАВО України та Слов'янської бібліотеки в Празі з метою персоналізації колективного портрета полонених українців. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму, науковості та системності. Застосовано загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення), спеціальні історичні (історико-критичний, проблемно-хронологічний) та джерелознавчі (архівної евристики, зовнішньої та внутрішньої критики джерел) методи. **Наукова новизна дослідження** полягає у введенні до наукового обігу листів колишнього полоненого Івана Мороза — близького приятеля Ф. Шевченка, якого було звільнено з табору Фрайштадт стараннями чільного діяча Союзу визволення України (СВУ)

¹ Studie «Organizační a vzdělávací činnost Fedira Ševčenka v ukrajinském zajateckém táboře Freistadt, Rakousko-Uhersko, v letech 1915–1918 (na základě dokumentů z archivu CDAVO Ukrajiny a Slovanské knihovny v Praze)» vznikla na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury České republiky (стаття «Організаційно-просвітницька робота Федора Шевченка в таборі полонених українців Фрайштадт, Австро-Угорщина, в 1915–1918 рр. (за документами ЦДАВО України та Слов'янської бібліотеки в Празі)» була підготовлена на основі інституційної підтримки довгострокового концептуального розвитку науково-дослідної організації, наданої Міністерством культури Чеської Республіки) — *Авт.*

Андрія Жука. Листування виявлено у фондах Слов'янської бібліотеки в Празі. **Перспективи подальших досліджень** полягають в актуалізації документів, які містять інформацію про різні аспекти діяльності української організації в таборі Фрайштадт, а також розкриття особливостей перебування на чужині тієї категорії українців, які не вважали для себе можливим повернутися до радянської України попри те, що там на них чекали їхні родини. **Висновки.** Ф. Шевченко весь час свого перебування у Фрайштадті був одним із провідних організаторів культурно-освітньої та національно-патріотичної роботи в цьому таборі. Значною мірою саме завдяки його діяльності стало можливим продовження національно-організаційної роботи тут протягом зими–літа 1918 р., завдяки чому цей табір залишався головною базою для формування «Сірожупанної» дивізії.

Ключові слова: Перша світова війна; полонені українці; Австро-Угорщина; табір Фрайштадт; Федір Шевченко; культурно-освітня робота; «празькі архіви».

Життя та діяльність Федора Івановича Шевченка — цілком не відомі широкому загалу дослідників, між тим в його життєвому шляху як у краплі води відобразилася доля значної кількості українців, які тривалий час були відірвані від рідної землі. Справа в тім, що після початку Першої світової війни десятки і сотні тисяч наших земляків були мобілізовані до складу царської армії, частина з них потрапила в полон, в якому провела нестерпно довгі три–чотири роки, а для декого ця вимушена «мандрівка» розтягнулася на все життя, бо в силу різних обставин дехто з них не зміг повернутися додому та був змушений залишитися в еміграції.

Ф. Шевченко народився 8 лютого 1886 р. у селі Кирилівка (нині — с. Шевченкове Черкаської обл.) у селянській родині. Його батько Іван Йосипович був племінником Тараса Шевченка, тому любов до українського слова і культ видатного родича з дитинства супроводжували кожного члена великої родини. «В хаті тільки й багатства, що з стінки дивиться своїми глибокими очима Великий Дядько», — згадував він пізніше².

Завдяки успадкованому родинному мистецькому таланту, Ф. Шевченко обрав професію «учителя рисунків». Освіту від здобував у Художньо-промисловій школі імені М. Гоголя в Миргороді (на Полтавщині) і, скінчивши її, в 1906 р. став учителем малюнка в двокласній церковно-приходській школі в Кам'янці-Подільському. У 1911 р. Ф. Шевченко перейшов на роботу до міської школи в Ямполі на Поділлі (нині — Вінницька область)³. Тут же він познайомився і невдовзі побрався з Наталією Федорівною (її дівоче ім'я встановити не вдалося — *Авт.*), а вже 2 липня 1914 р. у них народилася донька Галина⁴.

² Кирилівець С. [Шевченко Ф. І.] Кирилівка // Вісник Союзу Визволення України. Відень, 1917. 12 березня. Ч. 141. С. 170.

³ ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 534–534зв.

⁴ Slovanská knihovna — Národní knihovna ČR (Слов'янська бібліотека — Національна бібліотека Чеської республіки). Speciální sbírky, T-F-Šev.

До російської царської армії Ф. Шевченко був мобілізований не пізніше початку 1915 р., оскільки дружина втратила з ним зв'язок уже в лютому того ж року⁵, а в травні — на початку червня він перебував в австрійському таборі для полонених поблизу м. Райхенберг (нині — м. Ліберець у Чехії). Із Ліберця він вже в червні 1915 р. був переведений до австрійського табору Фрайштадт (нім. Freistadt), де брав найдіяльнішу участь в організаційно-національній та культурно-просвітницькій роботі, яка провадилася заходами Союзу визволення України. За згадками його колег, уже у цей час він був «неймовірно подібний до Тараса Григоровича [Шевченка], особливо на фото» — «такий [же] маленький, руденький в натурі»⁶.

Іл. 1. Ф. Шевченко (зліва) разом із полоненим Костем (Костянтином) Даниленком, табір Фрайштадт, б. д.
ЦДАВО України. Ф. 4404. Оп. 1. Спр. 103. Арк. 400.

Під час перебування в таборі, окрім дружини, Ф. Шевченка підтримувала двоюрідна сестра Людмила, яка дуже часто писала йому з Перемишля (її листи надходили адресату без жодних затримок). Але вона ще в лютому 1918 р. за сприяння і в супроводі Михайла Гаврилка повернулася до рідної Кирилівки, після чого їхнє листування припинилося.

Перебуваючи в Австрії, Ф. Шевченко 22 жовтня 1918 р. переписав до нотатника вірш Михайла Коцюбинського: «Я слухаю співи, яких ні-

⁵ Slovanská knihovna — Národní knihovna ČR. Speciální sbírky, T-FŠev-16-1.

⁶ *Кобець О.* Записки полоненого (пригоди і враження учасника Першої світової війни). Мюнхен, 1959. С. 363.

хто не чує: то співає моя душа. Завжди й усюди чую її любий приспів: а ти самотній!»⁷. Із цього стає більш зрозумілим його психологічний стан, на якому позначилася напевно що тривала розлука з дружиною. Можна лише припустити, що Ф. Шевченко після завершення визвольних змагань та окупації більшої частини України більшовиками в кінці 1920 р. не зважився повернутися до Ямполь, який опинився на радянському боці державного кордону між Польщею та Московією (тут навіть був розквартирований більшовицький загін прикордонної варті). Водночас напевно, що дружина з донькою не мали можливості для нелегального перетину кордону, бо це було пов'язано із великою небезпекою (якщо такий відчайдушний крок взагалі міг розглядатися). У силу їх роз'єднаності вони могли просто втратити між собою зв'язок, але це, знову ж таки, є лише припущенням авторів цієї статті.

Відтак Ф. Шевченко залишився за кордоном на становищі політичного емігранта, але в цій своїй якості він не виявляв жодної активності. Єдиний знайдений документальний слід приводить нас до м. Каліш (Польща), куди він переїхав і де напевно що безвиїзно перебував весь міжвоєнний період. Востаннє він (як Teodor Szewczenko) зареєструвався в міській поліції при зміні адреси в 1942 р., зазначивши при цьому свій сімейний стан — «жонатий», але при цьому в його помешканні разом із ним інші члени родини зареєстровані не були⁸.

Пророчим для Ф. Шевченка став напівжарт його приятеля Івана Мороза, коли останній в 1918 р. переконував його не боятися їхати в Україну: «Для редакторів коли не робота, то тюрма, а щось та буде»⁹. Зі слів очевидців, у 1945 р., при «звільненні» Польщі, він був як український націоналіст заарештований підрозділом військової контррозвідки НКВС «СМЕРШ», і скоріше за все — не пережив перебування в слідчій тюрмі — в архівах радянських органів безпеки документів на його ім'я не згадується, ймовірно, що справу не було навіть відкрито.

До сьогодні про перебування Ф. Шевченка у Фрайштадті в історичний літературі зустрічаються лише окремі фрагментарні згадки¹⁰, що

⁷ Slovanská knihovna — Národní knihovna ČR (Слов'янська бібліотека — Національна бібліотека Чеської республіки). Speciální sbírky, T-FŠev-5.

⁸ Archiwum Państwowe w Kaliszu, f. Akty miasta Kalisza, sygn. 4466.

⁹ Slovanská knihovna — Národní knihovna ČR (Слов'янська бібліотека — Національна бібліотека Чеської республіки). Speciální sbírky, T-FŠev-2-4.

¹⁰ Див. зокрема: *Срібняк І.* Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1920 рр.). Київ, 1999. 296 с.; *Сидоренко Н. М.* Національно-духовне самоствердження. У 3 ч. Ч. І. Українська таборова періодика часів Першої світової війни. Київ, 2000. 202 с.; *Магурчак А. М.* Українські табори бібліотеки на теренах Австро-Угорщини та Німеччини у роки Першої світової війни // *Сіверянський літопис*. 2013. № 4–6(112–114). С. 78–81; *Срібняк І., Голоско С.* Діяльність Видавничого товариства імені Івана Франка в таборі полонених українців Фрайштадт (Австро-Угорщина) у 1915–1918 рр. // *Історичний меридіан: науковий збірник ЧНУ. Спеціальність «Історія»*. Чернівці, 2018. Вип. 26–27. С. 203–219; *Палієнко М., Срібняк І.* Книжковий рух у таборі полонених українців

зумовлено доволі малою кількістю збережених документів про нього. Не набагато більше інформації про Ф. Шевченка містять і спогади полонених — організаторів культурно-освітньої роботи у Фрайштадті, які мали можливість зблизька за ним спостерігати¹¹. Реконструвати ці три роки з життя Ф. Шевченка стало можливим завдяки копіткій пошуковій роботі авторів цієї статті в двох архівосховищах України — Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України та Центральному державному історичному архіві, м. Львів, а також завдяки залученню документів, що зберігаються в Слов'янській бібліотеці — Національній бібліотеці Чехії (Slovanská knihovna — Národní knihovna České republiky).

Переведення полонених вояків царської армії до табору Фрайштадт, які самоідентифікували себе як українці, було звичайною практикою в Австро-Угорщині в часі Першої світової війни. Вони відбувалися за представленням члена президії Союзу визволення України Андрія Жука, а полонені мали лише засвідчити свою добровільну згоду на подальше перебування в цьому таборі. Через відсутність відповідних документів неможливо встановити, коли саме Ф. Шевченко опинився у Фрайштадті, очевидно це сталося не пізніше кінця весни — початку літа 1915 р., бо вже з 25 червня 1915 р. Ф. Шевченко (як член таборової української організації «Суспільно-Просвітній Гурток») провадив одну з секцій таборової бібліотеки¹², завдяки чому стало можливим інтенсифікувати її роботу та подовжити час для її відвідувань (від 8 до 12 години)¹³.

Одночасно Ф. Шевченко активно долучався до створення видавничої секції Гуртка, редакційному комітету якої була доручена справа заснування та подальшого видання таборової газети «Розвага». Вона постала в таборі заходами Просвітнього відділу СВУ та тамтешньої громади полонених українців (її перше число вийшло в світ 5 червня 1915 р.)¹⁴. Він також брав активну участь у змістовому наповненні її номерів, зокрема тематичних. Так, до прикладу, коли в липні 1915 р. редакційний комітет ухвалив рішення присвятити шосте число «Розваги» гетьману Івану Мазепі, Ф. Шевченко (разом зі своїми однодумцями К. Даниленком і М. Лозовиком) готував матеріали до цього номера (в т. ч. «Гетьман Іван Мазепа — дипломат і державник», «Гетьман Іван Мазепа — меценат духовної

Фрайштадт (Австро-Угорщина), 1915–1918 рр. // Рукописна та книжкова спадщина України : археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. Київ, 2021. Вип. 27. С. 181–192.

¹¹ Дубрівний П. Культурно-просвітня робота у таборі Фрайштадт // Союз визволення України у Відні (1914–1918). Нью-Йорк, 1979. С. 99–155; Кобець О. Зазнач. твір.

¹² Дубрівний П. Зазнач. твір. С. 148–149.

¹³ Докладніше про діяльність таборової бібліотеки див.: Палієнко М., Срібняк І. Книжковий рух у таборі полонених українців Фрайштадт (Австро-Угорщина)... С. 181–192.

¹⁴ Сидоренко Н. М. Зазнач. твір. С. 37.

культури в Україні», «1705 рік», «Мазепа і мазепинці»)¹⁵. Готуючи дописи до газети, він використовував псевдонім «Байда»¹⁶, апелюючи тим самим до постаті одного з організаторів запорізького козацтва — князя Дмитра Вишневецького.

Іл. 2. Ф. Шевченко (на фото у другому ряду 2-й зліва)
серед українських активістів табору Фрайштадт, б. д.
ЦДАВО України. Ф. 4404. Оп. 1. Спр. 103. Арк. 214.

Така активна участь Ф. Шевченка в національно-організаційній роботі в таборі цілком закономірно зробила його одним із чільних діячів української таборової організації. 20 серпня 1915 р. Ф. Шевченко увійшов до складу першої ради (управи) гуртка, прийнявши на себе виконання обов'язків його секретаря¹⁷. У подальшому він діяльно долучався до створення й інших секцій гуртка, весь час посідаючи в ньому провідні становища¹⁸.

Після реорганізації видавничої секції в автономне товариство (кінець червня 1916 р.) Ф. Шевченко увійшов до його складу як один із 26-ти членів-засновників¹⁹. 1 серпня ц. р. відбулися перші установчі збори Видавничого товариства ім. Івана Франка, на яких було прийнято його статут й інші нормативні документи, що регламентували роботу друкар-

¹⁵ Див.: «Розвага». Часопис полонених українців. Фрайштадт, 1915. 11 липня. Ч. 6. С. 1–6.

¹⁶ Сидоренко Н.М. Зазнач. твір. С. 35.

¹⁷ ЦДАВО України. Ф. 4404. Оп.1. Спр. 6. Арк. 1, 2, 6.

¹⁸ Там само. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 263зв.

¹⁹ Там само. Ф. 4404. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 7.

ні та палітурної майстерні. Вже наступного дня товариство перебрало на себе видання таборового часопису «Розваги», редагування якого в цей час здійснювалося Редакційним комітетом (комісією), що була створена рішенням управи товариства в складі п'яти членів із числа полонених (серед них був і Ф. Шевченко) на чолі з Василем Сімовичем. У жовтні 1916 р., у зв'язку з від'їздом останнього на постійну роботу до таборів полонених українців у Німеччині, справу видання часопису було доручено О. Охримовичу, а редактором «Розваги» обрано Ф. Шевченка²⁰.

На цій посаді Ф. Шевченко провадив інтенсивне листування в різних справах і, зокрема, інформував українське суспільство про українські таборів видання в Німеччині та Австро-Угорщині, про що свідчить його лист до історика й бібліографа Івана Кревецького від 19 жовтня 1917 р.²¹ Крім того, він найактивніше долучався й до просвітньої роботи в таборі, надаючи діяльну допомогу членам Просвітнього відділу СВУ в організації проведення вечірніх читань для всіх бажаючих. Маючи вчительський фах і досвід роботи в цій сфері, Ф. Шевченко (як й інші члени управи української громади) провадив виклади для неписьменних, заняття з арифметики, грамоти та господарства²².

Як і решта українських активістів, Ф. Шевченко протидіяв розкладовій роботі чорносотенців у таборі, переконував таборян у важливості просвіти, завдяки чому все більше і більше полонених українців приєднувалося до української справи. У такий спосіб він причинився до формування національної самосвідомості у вчорашніх «малоросів» і «демонтажу» в них комплексу меншовартості. Так, зокрема, в кожному номері «Розваги» за 1915 р. уміщувався такий заклик до проходження «експрес-курсу» з набуття української грамотності: «Увага! Все і всюди пишеть по своєму, по українськи. За пів години кожний може навчитися по своєму читати й писати. Хиба це тяжко? Гляньте: И се не руське *І*, а вимовляєть ся твердо так менче більше, як руське *Ы*. І читаєть ся як руське *И*. *Е* вимовляєть ся твердо як руське *э*; за те *е* вимовляєть ся мняко (м'яко — *Авт.*); *Ї* це мняке *і*, н[а] пр[иклад] мої, твої, читаєть ся моїі, твоїі. Твердого знаку не пишеть ся, бо він непотрібний»²³.

Під впливом активу табору полонені переконувалися, що час перебування в полоні варто використовувати з користю для себе, а здобуття знань відкривало їм нові можливості для поліпшення тут свого становища і самореалізації після повернення додому. Одним із таких

²⁰ Дубрівний П. Зазнач. твір. С. 167, 169.

²¹ ЦДІАЛ України (Центральний державний історичний архів України, м. Львів). Ф. 414. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 1–2.

²² ЦДАВО України. Ф. 4404. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 4 зв.–5зв.

²³ «Розвага». Часопись полонених українців. Фрайштат. 1915. 13 червня. Ч. 2. С. 4.

наочних прикладів став епізод із життя двоюрідного брата Ф. Шевченка — Терентія Прокоповича Шевченка, який потрапив до Фрайштадта та як слухач таборових курсів був заангажований до культурно-просвітнього життя табору. Невдовзі Терентія в складі робітничої команди відрядили до південно-тирольського м. Табланд, звідки він у своїй листівці (червень 1917 р.) дякував за те, що його в таборі захопили відвідувати курси німецької мови: «Поперше Вас прохаю об одному, може Ви побачити товариша Чайківського²⁴, то пиридайте йому від мене ширу і ширу подяку за його працю, що Він працював і вчив нас «німецькій мові». Я не потребую ніякого толмача. Тутешні жителі самі Німці. По Руськи ні мур-мур. Де-хто зна тільки «добре», а все, чого мені бажається, можу порозуміти ся з ними по німецьки»²⁵.

Перебування Ф. Шевченка в таборі, попри деякі полегшення, якими користувалися українські активісти, було тим не менш сповнене тяжких переживань і невимовного суму за родиною — донькою Галиною і дружиною Наталією. Листування з ними та фотографічні картки, що збереглися в ЦДАВО України, дають можливість візуалізувати образ близьких Ф. Шевченка, а підписи під ними — уявити його емоційний стан внаслідок кількалітньої розлуки з дружиною і донькою.

Іл. 3. Дружина Ф. Шевченка Наталія Федорівна Шевченко²⁶, м. Ямполь, б. д. ЦДАВО України. Ф. 4404. Оп. 1. Спр. 103. Арк. 402–402 зв.

²⁴ Чайковський Микола — абсолювент Берлінського університету, викладач математики у Львівській академічній гімназії; під час Першої світової війни за дорученням СБУ працював у таборі Фрайштадт.

²⁵ Slovanská knihovna — Národní knihovna ČR. Speciální sbírky (Слов'янська бібліотека — Національна бібліотека Чеської республіки), T-FŠev-10-1.

²⁶ На звороті світлина — оригінальний надпис: «Узнаеш свою «Зироньку»? Правда постарела подурнула? Целую горячо, моего дитятка, и прошу помнить и любить. Твоя Таля».

Іл. 4. Донька Ф. Шевченка Галина
(1914 р. н.)²⁷, м. Ямполь, б. д.
ЦДАВО України. Ф. 4404. Оп. 1. Спр. 103.
Арк. 401–401зв.

«Ліками» від депресії стало листування Ф. Шевченка з Людмилою — двоюрідною сестрою, яка так само, як її брат Терентій, опинилася в роки Першої світової війни далеко від рідних²⁸. Восени 1916 р. у Перемишлі випадковий співбесідник, один із колишніх полонених українців, розповів Людмилі Прокопівні про зустріч з її братом у Фрайштаті. Через СВУ Людмила зв'язалася з Федором. Їхнє листування тривало півтора роки — до від'їзду Людмили в Україну — і було надзвичайно інтенсивним, принаймні з її боку (за виразом таборянина І. Мороза, Людмила писала Ф. Шевченку майже щоденно «трьохметрові листи»)²⁹.

Із самим І. Морозом у Ф. Шевченка протягом кількох років, проведених у таборі, встановилися близькі та дуже довірчі стосунки. І. Мороз довгий

²⁷ На звороті світліни — оригінальний надпис, зроблений дружиною Ф. Шевченка Наталією від імені доньки: «11 августа [1915]. Дорогой папочка! Меня ты очень обижаешь своим молчанием. Ведь я тебе уж так много писала, а главное так много послала своих копий (напевно, йдеться про фото — Авт.), а ты хот бы раз поблагодарил на память. Видно ты от нас ничего не получаешь. Мы получили от тебя три открытки из Райхенбурга (йдеться про табір Райхенберг, нині — м. Ліберець у Чехії — Авт.), одну от 30 января, 15 февраля и 1 марта. С нового места и двух слов не имеем, а пишу тебе по адресу Соз. (очевидно, йдеться про Созонта Баска — полоненого з табору Фрайштадт — Авт.), от которого Мила и Юра сын получили уже 2 открытки на май-июнь. Деньги тебе мама выслала в Рай[хенберг] 20 р[ублей] 15 мая, 10 р[ублей] 1 июня и 10 июня ... (незрозуміле слово — Авт.)».

²⁸ Шевченко Людмила Прокопівна народилася 26 жовтня 1895 р. у с. Кирилівці на Черкащині в родині сина старшого брата Тараса Шевченка — Микити. При підтримці Наукового Товариства імені Шевченка і особисто Михайла Грушевського в 1910 р. Людмила була зарахована до жіночої середньої школи-ліцею в Перемишлі, а після її закінчення вступила до польської учительської семінарії — Авт.

²⁹ Slovanská knihovna — Národní knihovna ČR. Speciální sbírky (Слов'янська бібліотека — Національна бібліотека Чеської республіки), T-FŠev-3-2.

час очолював українську таборову організацію у Фрайштадті, перебуваючи на її чолі й під час «голодного» страйку таборян, коли в серпні 1917 р. полонені відмовилися від їжі, приймаючи лише хліб і чай. У такий спосіб його учасники висловлювали свій протест проти надзвичайного погіршення харчування, що мало місце в цей час у таборі. Адміністрація табору у відповідь вдалася до низки обмежувальних заходів, фактично припинивши діяльність української організації в таборі та взявши під арешт її очільника³⁰.

Це сталося попри те, що український актив табору намагався заспокоїти полонених і переконував їх у недоцільності продовження страйку, бо це загрожувало самому існуванню Фрайштадта як національного осередку. Ф. Шевченко був власне одним із тих, хто роз'яснював таборянам усю безперспективність такого виступу в умовах війни, але його голос і пояснення решти українських активістів не були почуті, й страйк продовжувався. Мирний характер його перебігу дратував коменданта табору, який погрожував розпустити табір і відправити всіх його мешканців на італійський фронт. Якщо би таке сталося, то І. Мороз просив члена президії СВУ А. Жука посприяти в звільненні з полону його та Ф. Шевченка, які могли би в подальшому працювати на технічних посадах у редакції однієї з львівських газет³¹. Але зрештою полонених українців вдалося переконати в доцільності припинення страйку, після чого ситуація в таборі поступово нормалізувалася.

Це прохання І. Мороза стало можливим реалізувати в кінці 1917 — на початку 1918 рр. (хоча Фрайштадт й надалі продовжував функціонувати), але лише стосовно нього, натомість Ф. Шевченко залишився в таборі. Зрозуміло, що між друзями відразу розпочалося інтенсивне листування, про що свідчать опубліковані нижче листи І. Мороза до Ф. Шевченка з Відня (які були написані в період між 28 лютого і 18 червня 1918 р.). Із їхнього контексту стає зрозумілим, що в цей час І. Мороз мешкав у квартирі А. Жука (останній перебував у тривалому відрядженні в Україні) і з задоволенням поринув у бурхливе столичне життя: «Роботи в мене хоч і дуже багато, але я кожного дня годин дві шпацірую (прогулююся — *Авт.*), а в неділю — майже цілий день блукаю. Був у звіринці за Дунаєм і де тільки хочете. Дивить ся є на що. Збираю ся до музеїв і в театри та не знаю чи вдасть ся. Компаньонів маю дуже добрих. Словом, ну та годі»³².

Зі свого боку Ф. Шевченко повідомляв І. Мороза про різні перипетії таборового життя і, зокрема, про чергові ускладнення в житті табору,

³⁰ Докладніше про це див.: *Срібняк І.* «Голодна маса стає чим раз більше апатичною, байдужою до всього...»: життя та повсякдення полонених вояків-українців у таборі Фрайштадт, Австро-Угорщина (зима–літо 1917 р.) // *Емінак*. Київ–Миколаїв, 2019. № 4(28). С. 56–70.

³¹ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 340–340зв.

³² Slovanská knihovna — Národní knihovna ČR. Speciální sbírky (Слов'янська бібліотека — Національна бібліотека Чеської республіки), T-FŠev-3-1.

що настали на початку березня 1918 р. Тоді Головна Українська Рада (ГУР — вищий колективний орган української таборової громади) звернулася з відозвою до таборян про початок організації українських частин на теренах монархії, після чого утворила Бойову управу для формування української дивізії, яка невдовзі мала бути передислокована до України³³. Ейфорія, яка охопила майже всіх без винятку полонених після цих подій, мала й іншу сторону, про що писав Ф. Шевченко в своєму листі до І. Мороза від 3 березня 1918 р. Оповідаючи про ситуацію під час підготовки до виїзду з табору 1-го куреня Оборони рідного краю до вишкільного табору у Володимирі-Волинському, він дивувався поведінці «наших „свідомих”, „ідейних” працівників. То було правдиве нещастя перед виїздом 1-го куреня. До того ще були ніби люди як люди, але, як прийшла перша нагода кинути все, то тоді для нього не існує ані організації, ані ідеї, ані обов'язків громадських — на все наплював. Всі хочуть їхати і ніхто — лишатись»³⁴.

Між тим Фрайштадт і надалі мав залишатися місцем прийняття всіх полонених, які зголосилися приєднатися до українського війська, і в силу цього конче необхідно було зберегти всі українські організації в цьому таборі, що дозволило б успішно продовжувати процес поповнення «Сірожупанної» дивізії. У цій ситуації Ф. Шевченко вважав своїм обов'язком зробити все можливе для його забезпечення, особливо в світлі того, що 4 березня 1918 р. було ухвалено рішення про ліквідацію всіх таборових організацій (в т. ч. й ГУР). Всі функції останньої перебрав на себе Ліквідаційний комітет (ЛК), а Ф. Шевченко був призначений його головою.

За його ініціативою було проведено засідання Видавничого товариства, на якому ухвалено видавати часопис «Розвага» й надалі. Водночас у зв'язку з самоліквідацією Видавничого товариства було створено Редакційний комітет, який власне й мав забезпечувати видання таборової газети. Ф. Шевченко увійшов до його складу, продовжуючи виконувати обов'язки редактора видання³⁵. Зрештою, завдяки наполегливим зусиллям Ф. Шевченка та українського активу табору вдалося, хоч і з великими труднощами, забезпечити тяглість культурно-просвітньої роботи у

³³ Доклад. про це див.: *Срібняк І.* Формування 1-ої стрілецько-козацької (Сірожупанної) української дивізії у Володимирі-Волинському у 1918 р. // *Od armii komputowej do narodowej III. Problemy organizacyjne sił zbrojnych od XVI do XX wieku.* Pod redakcją J.Centka i M.Krotofila. Toruń, 2009. S. 127–136; *Його ж.* До початків українського військового руху новітньої доби : Сірожупанна дивізія (Фрайштадт–Володимир-Волинський), лютий–серпень 1918 р. // *Człowiek, etnos, naród w historii świata — procesy państwowotwórcze na obszarze europejskim (od starożytności po współczesność).* Monografia zbiorowa przygotowana z okazji 30-lecia działalności Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa–Paryż, 2020. S. 341–347.

³⁴ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 172. Арк. 90.

³⁵ Там само. Спр. 208. Арк. 4–4зв.

Фрайштадті на найближчі місяці, потрібні для формування української дивізії у Володимирі-Волинському.

У цей час всю увагу Ф. Шевченка поглинали справи, пов'язані з відбором полонених до складу дивізії, причому особливо нагальною була проблема із заміщенням старшинських посад. На жаль, рівень національної свідомості більшості новоприбулих офіцерів-українців, яких відряджали до Фрайштадта для проведення військово-організаційної роботи, був нижче усілякої критики, про що йшлося й в листі Ліквідаційного комітету ГУР до президії СВУ від 5 березня 1918 р. У ньому Ф. Шевченко зазначав, що більшість покликаних до участі у формуванні 1-го куреня офіцерів перейнята «більшовицькою пропагандою», проте «на Україну поїхало з них дуже мало», що стало можливим лише завдяки відсіву, здійсненому Бойовою управою табору Фрайштадт³⁶. У світлі цього листа стає зрозумілою й інша репліка Ф. Шевченка, висловлена ним у листі, адресованому президії СВУ (від 10 березня 1918 р., ч. 150) — про «чисте пекло», яке «ми (Ліквідаційний комітет — *Авт.*) мали в таборі з приводу відїзду першого куреня»³⁷.

Але, попри всі труднощі, процес комплектування дивізії тривав, причому дехто із новоприбулих у другій половині березня 1918 р. до табору офіцерів виявляв бажання вступити до таборових організацій, аби в такий спосіб бути повніше залученим до життя і повсякдення таборян у Фрайштадті. З огляду на це 24 березня ц. р. Ф. Шевченко ініціював ухвалення ЛК рішення про відновлення роботи товариства «Просвіта» та Драматичного товариства. Крім того, на пропозицію Ф. Шевченка цих офіцерів було кооптовано й до складу Редакційного комітету, що в підсумку дало підстави ЛК відновити й діяльність ГУР.

Водночас саме в ці дні Комітет відчув перші труднощі, що були зумовлені нестачею продовольства. Справа в тім, що його члени сподівалися на завершення своєї роботи за кілька тижнів, натомість вже скоро виявилось, що процес прийому та відправки полонених для формування дивізії затягнеться на довший час. Як зізнавався Ф. Шевченко у своєму листі до президії СВУ від 27 березня 1918 р. (ч. 161), «умови життя з кожним днем гіршають, а піддержки ні відкіля. Також з дому останніми часами не приходять уже ні пакунки, ні гроші»³⁸. У цій ситуації Ф. Шевченко звертався до президії СВУ з проханням «поробити всі можливі заходи перед українським правительством, щоби воно асигнувало якусь квоту з державних коштів для допомоги цим людям», або хоча би надіслало «до Фрайштадського табору якусь кількість продуктів»³⁹.

³⁶ Там само. Арк. 2зв.

³⁷ Там само. Арк. 5.

³⁸ Там само. Арк. 7.

³⁹ Там само. Арк. 7зв.

Нагальність цієї проблеми особливо унаочнюється після ознайомлення з розпачливими за своїм змістом листами (власне — поштовими картками) дружин полонених, в яких вони — після стандартної фрази «усі здорові» — повідомляли, коли були відправлені продуктові посилки. Саме ця інформація займала найбільшу частину листування, при цьому слід враховувати, що як відправники, так і адресати були обмежені невеличким розміром поштової картки. Принагідно слід відзначити, що посилки часто збирали буквально на останні кошти, і можна собі уявити, наскільки прикрими були непоодинокі випадки їх втрати під час пересилання. Спроби дружин полонених відправляти посилки обхідними шляхами через нейтральні країни (зокрема, через Голландію), теж були неефективними через високий відсоток їх втрат. Листи у відповідь із полону і, зокрема, з Фрайштадта йшли кілька місяців (скажімо, про те, що Ф. Шевченко перебуває в полоні, його дружина дізналася лише через п'ять місяців)⁴⁰.

Відсутність допомоги з боку УЦР і спорадичність надходження посилок від рідних спонукали таборян виживати самотужки. З іронічних листів І. Мороза повстає образ «картопляника» — полоненого, який потай наймався працювати на городах містян Фрайштадта і, хоча це було заборонено й порушників неодноразово карали, таборяни все одно шукали такі можливості, намагаючись, за виразом І. Мороза, не «пійматися»⁴¹. У цій ситуації, з тим, аби хоч якось допомогти полоненим — Ф. Шевченко і члени ЛК (за поданням т. зв. «баракових комісій») ухвалили рішення про грошову підтримку українських активістів шляхом передання їм невеликих сум (1,5–2 корон австро-угорських). Крім цього, грошову допомогу одноразово також отримували ще деякі категорії таборян — інваліди, хворі, травмовані під час роботи на виробництві (3–5, інколи 10–20 к. а.)⁴².

Завдяки цій допомозі та патріотизму українських активістів у середині квітня 1918 р. стало можливим тимчасово відновити діяльність «Просвіти», що дозволило повернути проведення викладів для тих полонених, які зголосилися увійти до складу дивізії. Ф. Шевченко був не лише одним із головних ініціаторів відновлення занять, але й одним із найактивніших лекторів, проводячи разом із колегами заняття з українознавства, готуючи доповідачів для виступів на вічах із подальшим обговоренням останніх політичних і військових подій в Україні⁴³. У фонді Слов'янської бібліотеки в Празі зберігся нотатник Ф. Шевченка з конспектами цих занять. Серед них присутні й деякі його особисті міркування — так, зокрема 21 липня 1918 р. він зробив такий запис: «Чужа

⁴⁰ Slovanská knihovna — Národní knihovna ČR. Speciální sbírky (Слов'янська бібліотека — Національна бібліотека Чеської республіки). Speciální sbírky, T-FŠev-16-1.

⁴¹ Ibid. Speciální sbírky, T-FŠev-3-3.

⁴² ЦДАВО України. Ф. 4404. Оп. 1. Спр. 107. Арк. 2–13, 24–31.

⁴³ Дубрівний П. Зазнач. твір. С.115.

наука, або наука чужою мовою, не приносить для дітей ніякої вартості: вони трять віру в свою здібність і легковажать усе те, про що говориться в школі»⁴⁴.

Завдяки зусиллям Ф. Шевченка та інших членів ЛК відправка добровольців для комплектування дивізії продовжувалася попри всі організаційні та матеріальні складнощі (до середини травня 1918 р. до Володимира-Волинського кількома ешелонами було відправлено близько 1 тис. полонених). Намагаючись забезпечити їх усім необхідним, Ф. Шевченко разом із тим вважав ненормальним те, що дехто з добровольців, випозичивши книги у таборових бібліотеках, не вважав потрібним їх повертати (як наслідок цього, тільки в бібліотеці товариства «Просвіта» не дорахувалися 684 книги, після чого їх «довелося з каталогу викреслити як пропачі»⁴⁵.

Така позиція Ф. Шевченка суперечила досить поширеній думці багатьох українських активістів, які вважали, що привласнення полоненими частини книжок має й свою позитивну сторону, бо завдяки цьому українські книги потрапляють до України, де матимуть масову читацьку аудиторію. Намагаючись зберегти цілісність бібліотечних колекцій, Ф. Шевченко в травні 1918 р. навіть запропонував звернутися до сумління таборян, розклеївши в таборі оповістки про неприпустимість неповернення до бібліотеки випозичених книжок та їх вивезення до України⁴⁶.

Із висоти історичної перспективи слід відзначити, що вивезення книг до України для деякого із таборян та їхніх родичів могло мати фатальні наслідки: в роки Великого терору ці книжки використовувалися радянськими органами безпеки як підстава для взяття під арешт. Справа в тім, що їх виявлення під час обшуків використовувалося як речовий доказ антирадянської діяльності та зв'язків із закордонними «націоналістичними» організаціями. Їх неодмінно вилучали та в подальшому ця обставина майже завжди мала для підсудних обтяжуюче значення, а інколи наявність у «підсудного» таких книг могла призвести до винесення вироку про застосування до нього вищої міри покарання в СРСР.

Український актив табору докладав максимальних зусиль для того, аби зберегти таборі товариства та гуртки, але працювати ставало все складніше, бо продовольча ситуація в таборі невпинно погіршувалася. На початку червня 1918 р. Ф. Шевченко у листі до І. Мороза повідомляв: «Умови життєві дедалі стають неможливі. Посилок уже нема тепер, гроші також «вийшли», а другі не приходять, а на тій поживі, що дають, далеко не заїдеш»⁴⁷.

⁴⁴ Slovanská knihovna — Národní knihovna ČR. Speciální sbírky (Слов'янська бібліотека — Національна бібліотека Чеської республіки). Speciální sbírky, T-FŠev-5.

⁴⁵ Дубрівний П. Зазнач. твір. С. 150.

⁴⁶ Магурчак А. М. Зазнач. твір. С. 80.

⁴⁷ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 172. Арк. 92.

А ще за кілька днів (лист від 12 червня 1918 р.) Ф. Шевченко песимістично скаржився тому ж адресату, що він у Фрайштадті «насилу по світу волочиться». У нього вже не було сил витримувати таборову безвихідь і єдиним його бажанням було повернутися до України. Ф. Шевченко відверто зізнавався, що «оставатися тут ще на довший час при теперішніх умовах абсолютно неможливо», і що тільки зараз — за весь час полону — він «пізнав голод у повнім значенні»⁴⁸. За його оцінкою, в цей час робота українського активу в Фрайштадті звелася до самого мінімуму, а після закінчення формування дивізії в ньому взагалі нічого буде робити. З огляду на це ЛК вирішила поступово згорнути всю культурно-просвітню роботу в Фрайштадті та спакувати все майно табору⁴⁹.

Попри такий песимістичний настрій Ф. Шевченко та його колеги не припинили своєї роботи (насамперед національно-просвітницького характеру), бо повною мірою усвідомлювали відповідальність за доручену їм справу. До того ж до табору почала надходити допомога від їхніх товаришів із вишкільного табору у Володимирі-Волинському, де заходами організаційного комітету старшин на чолі М. Букшованим було зібрано 450 кг пшона, 150 кг цукру і 300 кг сухарів виключно для потреб членів ЛК, які добровільно залишалися в таборі для проведення культурно-просвітньої роботи серед полонених українців (23 липня 1918 р. всі продукти було передано до Фрайштадта)⁵⁰. Вживати в таборі членам ЛК допомагали й надходження з їхньої власної каси (за свою роботу протягом другої половини серпня 1918 р. вони отримали від 20 до 50 к. а.)⁵¹.

На початку осені табір майже повністю спорожнів — із числа українських активістів тут все ще залишалися полонені Ф. Шевченко, М. Ступак, І. Птиця, які мали залагодити в таборі всі ліквідаційні справи. Після самоліквідації СВУ вони безпосередньо контактували з Комітетом культурної помочі полоненим в Австро-Угорщині (голова — А. Жук), який тимчасово перебрав на себе повноваження СВУ в гуманітарній сфері. З наближенням терміну від'їзду ліквідаторів таборових інституцій тривало упакування таборового майна, а також була завершена робота всіх освітніх курсів⁵². Завдяки присутності в таборі Ф. Шевченка продовжувала працювати таборова друкарня, але після його від'їзду (орієнтовно наприкінці вересня 1918 р.) її робота була остаточно припинена.

⁴⁸ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 172. Арк. 93–94.

⁴⁹ Там само. Арк. 94.

⁵⁰ Там само. Ф. 4404. Оп. 1. Спр. 107. Арк. 14.

⁵¹ Там само. Спр. 109. Арк. 8.

⁵² Там само. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 278–278зв.

Отже, таборовий побут полонених українців у Фрайштадті — попри деякі послаблення його внутрішнього режиму, про що подбала австрійська влада за наполяганням СБУ, — завжди був сповнений труднощів, хоча й дозволяв таборянам використовувати свій вільний час із користю (для самоосвіти та участі в культурно-мистецьких імпрезах). Завдяки відвідуванню таборових шкіл та аматорського театру, читанню часопису «Розвага», участі в роботі різних гуртків стало можливим національно освідомити переважну більшість таборян. Ця робота спрямовувалася СБУ та провадилася силами українських активістів, до числа яких з самого початку свого перебування в таборі належав Ф. Шевченко.

Його внесок у національне освідомлення таборян не можна переоцінити — як редактор таборового часопису Ф. Шевченко причинився до того, що учорашні малороси поступово зрікалися своїх старих поглядів, для яких «Розвага» ставала дороговказом у політичних і соціальних хитросплетіннях. Але заслуги Ф. Шевченка не обмежувалися лише цим. Як один із чоловічих організаторів культурно-освітньої та національно-патріотичної роботи в таборі, він був заангажований до діяльності ледь не всіх таборових гуртків і товариств.

Його організаційний талант із особливою силою розкрився вже з виїздом багатьох українських активістів, що могло поставити під загрозу саме існування табору як українського осередку. Значною мірою саме завдяки Ф. Шевченку стало можливим продовження національно-організаційної роботи у Фрайштадті протягом зими–літа 1918 р., завдяки чому цей табір весь час залишався основною базою для формування «Сірожупанної» дивізії. Керівним осередком організованого українського життя в цей час став ЛК, і Ф. Шевченко (як його голова), так само і його члени доклали всіх зусиль для відновлення просвітницької роботи після виїзду з табору значної частини українців.

Завдяки виявленню в депозитарії Слов'янської бібліотеки — Національної бібліотеки ЧР нової для дослідників частини кореспонденції Ф. Шевченка часів його перебування в таборі Фрайштадт, відкрилася можливість отримати ширший кут зору на життєдіяльність полонених українців у завершальний рік Першої світової війни. З кількох листів, адресованих Ф. Шевченкові його недавнім товаришем та однодумцем І. Морозом, стає зрозумілішим морально-психологічний стан тих таборян, які продовжували в ньому залишатися — несучи на собі тягар відповідальності за всі напрями національної та освітньої роботи в таборі, і це попри те, що ця категорія полонених мала можливість звільнитися з полону в першу чергу.

Із цієї точки зору постає Ф. Шевченка стає виразнішою та атрактивною — як людини обов'язку та цілковито відданої дорученій

справі, готової пожертвувати своїми власними інтересами, — коли би йшлося про вищу мету — збройний захист України перед більшовицькою навалою та громадські потреби (передання майна таборової організації на українські землі). І хоча потенціал «Сірожупанної» дивізії не був повною мірою реалізований Українською Державою гетьмана П. Скоропадського, її вояки взяли діяльну участь в українських визвольних змаганнях, і одним з її творців може по праву вважатися Ф. Шевченко.

Нижче подаємо тексти оригіналів шести листів І. Мороза до Ф. Шевченка, які розміщені в хронологічній послідовності (за виключенням останнього, який автором не датований і з його змісту неможливо встановити час написання). Тексти листів публікуються без скорочень, мовою оригіналу зі збереженням орфографічних і стилістичних особливостей авторського письма. При археографічному опрацюванні текстів листів автори публікації дотримувалися загальноприйнятих правил, зокрема авторські скорочення взято в квадратні дужки, власноручні підписи автора в публікації подано курсивом тощо. Публікація супроводжується коментарями, в яких здійснено ідентифікацію персоналій, друкованих видань, географічних назв, культурних об'єктів і подано пояснення слів іншомовного походження.

Додаток

**Листи Івана Мороза,
адресовані Федору Шевченкові (табір Фрайштадт)**

№ 1

28 лютого 1918 р., м. Відень

Дорогий Хведоре Івановичу!

Як ся маєте? Що поробляєте? Я мушу признатися, що живу добре. Хата тепла, ліжко м'яке¹, їсти є що і т. д. Спасибі пані Жукова² готує добре, хоч у Відні звичайно напівголодують. Виходить, що я на надзвичайном положінню. Вражінє сила. По перше — це воля³. Так, так. Повна воля. Іду собі вулицею, чи то захожу в кавярню, а то й парламент — всюди повно офіцерів, а то й «іноралів»⁴. І що Ви собі думаєте? Всі вони для мене [як] звичайні смертні люди. Зразу було потроху ...⁵, а тепер ані телень. Ерунда і більш нічого. Далі, ой-ой-ой! Та що казати, краще мовчати. Щось страшного. Мордочок, очинят, бровинят і т. ін. Тьма тьмуца. Іноді прийдеш до хати, а вони так і миготять в очах — страх. Щасливий, що не шпрехаю⁶, а то мабуть було б зовсім зле. То все так очима їси, а язиком не бельмес і воно добре, а то подумайте, що могло б вийти. Хоч, не Вам кажучи є і Україна⁷, та я вже минаю все спокусливе. Бог з ним. Роботи в мене хоч і дуже багато, але я кожного дня годин дві шпацірую⁸, а в неділю — майже цілий день блукаю. Був у звіринці⁹ за Дунаєм і де тільки хочете. Дивиться є на що. Збираюся до музеїв і в театри та не знаю чи вдасться. Компаньонів маю дуже добрих. Словом, ну та годі. Розумієте, одні «Für Herren», «Für Damen»¹⁰ чого варті. Просто палати, а не виходки¹¹. А будинків усяких. Це не Київ, Одеса і навіть почасти й Москва, а таки Відень. Магазины ще виглядають розкішно. Лише «сїстного»¹² не видко. Маючи кілька тисяч у кишені можна гарно ще й

¹ М'яке.

² Оскільки відомо, що І. Мороз мешкав у квартирі А. Жука, йдеться про дружину останнього — Ганну Жук (1882–1976), активну діячку та голову Українського жіночого союзу. Жіночий варіант прізвища з закінченням «-ова» притаманний чеській і словацькій мовам.

³ Підкреслено в тексті.

⁴ Генералів.

⁵ Слово затерто.

⁶ «Не говорю німецькою» (з *нім.* sprechen — розмовляти).

⁷ Натяк на те, що в Україні залишилася дружина.

⁸ «Гуляю» (з *нім.* spazieren gehen — прогулюватися).

⁹ Ймовірно, йдеться про зоопарк «Schönbrunn», колишній імператорський звіринець, єдиний в той час у Відні.

¹⁰ Громадські вбиральні, відповідно — для чоловіків і жінок. Скоріше за все І. Мороз описує прогулянки в області Opernring, де була розташована дипломатична місія УНР, там же неподалік є будівля Парламенту.

¹¹ Вбиральні.

¹² Їстівного

поїсти, дечого випити і т. ін., а без цього — на багацько дечого подивитися. Вже ж я лише дивлюся, та хиба коли шкиблику¹³ чаю «mit Rum»¹⁴ ... (тут — незрозуміле слово — *Авт.*). Аж. У звіринці бачив чимало Herrn-ів Ber'ів¹⁵, але не бачив, щоб хоч один був подібним до нашого. Як що він ще в таборі, передайте йому привіт.

Напишіть чи одержали книжки і які саме, скільки з мене належить ся. Як що ж листи для мене — перешліть. Чи ходите на шпацір? Зайдіть до мене¹⁶. Поведу в такі гарні місця, що й для лисини буде корисно. Їй Богу правда. Впрочім бувайте здорові до побачення.

Привіт усім як єсть!

Ваш Ів. Мороз

Národní knihovna ČR — Slovanská knihovna (Слов'янська бібліотека — Національна бібліотека Чеської республіки), Speciální sbírky, T-FŠev-3-1. Оригінал, машинопис.

№ 2

24 березня 1918 р., м. Відень

Дорогий і любий товаришу,
Федоре Івановичу!

Сьогодні знову неділя. Дуже добра штука неділя у Відні. Це не Фрайштат нещасний. Як я вже писав Вам, я в неділю окрім полагодження почти й інших виключно нагальних справ нічого не роблю. З 10 години РАНКУ йду звичайно до того чи іншого музею (а їх тут є кілька і оглянути можна лише за довший час, бо дивити ся є на що), після ж обіду йду або власне їду (так, так, наші тепер більше їздять ніж ходять!) кудись в околиці Відня (ну й околиці ж повинен я признатися!). Так і сьогодні. День чудовий з самого ранку. Весело й дуже тепло. Соничко просто всміхається. З ранку полагодивши почту, пішов у музей (в етнографічний відділ)¹⁷ і оглянув дуже цікаві річи. Бачив навіть дещо з річий Лозовикової батьківщини (Сіам)¹⁸. Пообіді сів собі на трамвая (їй богу не сам) й поїхав до «Нойвальдеку»¹⁹. Це лісок, який умістив би в собі кілька-

¹³ Ймовірно, стакан.

¹⁴ Із ромом.

¹⁵ Ймовірно, І. Мороз має на увазі назвисько одного з таборян із числа українських активістів — «чоловік-ведмідь». У листі від 8 травня 1918 р. він згаданий як «Ведмедик».

¹⁶ Жарт автора листа: відстань від Фрайштадта до Відня становила близько 200 км.

¹⁷ Йдеться про Етнографічний музей (Museum für Völkerkunde), розташований у палаці Hofburg.

¹⁸ Ймовірно, посилення на якийсь таборовий жарт; М. Лозовик народився в Україні.

¹⁹ Місцевість Neuwaldegg (читається як «Нойвальдек») на північно-західній околиці Відня, де розташовано бароковий палац Schloss Neuwaldegg із великим

десять Фрайштадтів разом з українсько-розважанськими ведмедями, кулішами, большевиками і всіма їхніми симпатичними німочками. Людей, о Господи, де тільки вони беруться. Повно всюди. А скільки всяких мов почуєш тут! А скільки найсимпатичніших..... (так у тексті — *Авт.*), ну Ви сами повинні зрозуміти. Словом забуваєш ся, що ти в неволі, що ти полонений і просто п'янієш. Рвав цвіточки (щось подібне до наших фіялок), дивив ся як молодь бавиться, слухав німецьких, чеських, жидівських, польських пісень і т. ин. На душі приємно і радісно. По вечері йду з товаришем (тільки з товаришем!) до одної кавярні, де збираються партійні (с[оціал]-д[емократи]) товариші і вже ж і... .. (так у тексті — *Авт.*) навіть славненькі... ну, ...товаришки. Вислухав звіт голови — це збори с[оціал]-д[емократів] Товариства «Поступ» (Ви зразу подумали мабуть щось иншого, я знаю Вас гріховоднику!), потім промову посла Вітика²⁰, реферат про події і нарешті прийшло до розривок²¹. Було досить гарно. Співали пісень, говорили, сміялися, навіть я співав!!!! а одна чуть не сказав панночка замість товаришка ізволила похвалити, так що аж мені стало соромно (або не розумієш ся на піснях, чи то пак співах або може комплімент зхотіла пустити на мою адресу — щось та мусило бути). По співах пішли собі до дому і що Ви думаєте? Ну-ну, вгадайте? Довело ся проводити аж цілих ТРЬОХ! Товаришок до їхніх домів! Всі три спасибі їм живуть не в однім місці, а в трьох. Ото ж бо воно й є мій голубе сивий, що се добре. Було три, потім дві, а потім тільки ОДНА і гарненька бісова худоба. Вже ж говорили про товариські справи, про події, революцію й т. ин. Але скільки приємности? А тут ще не ніч, а якесь чудо. Тепло, місячно, зоряно... [...] Словом можете самі зрозуміти як мені приємно з цього. Зараз їй богу перша година ночі, а я замість того, щоб скорше лягати спати, сів і строчу Вам цього листа. Хочу поділити ся своїми думками і враженнями дня. Вибачайте лише за те, що я може порушую Ваш тихий славний спокій фрайштатський. Щоб Вас трохи заспокоїти, я передаю Вам і Лозовикові²² по одній картці, які купив спеціально для Вас у музеї. Думаю, що вони Вам «пондравляться». Впрочім напишіть чи я вгадав. Накупив би дуже багацько та дорого, а грошей обмаль. Як Вам подобається цікавість ЛИСОГО. Чи всі такі панове ЛИСІ? Таке то любий. Пишіть, що у Вас нового й цікавого, а то ми щось за ділами й не розважаємо себе. Не забувайте мене грішного хоч у деім зараз і щасливішого за Вас. Моя масниця певно скоро скінчиться. Вернуся здається (а може...) до ВАС і будемо знову якийсь час блукатися по фрайштатським лісам та долам. Хоч би вже скорше до дому. Я й Відень поміняв би зразу з усіма його роскошами й паскудствами.

Передайте сердечний товариський привіт усім товаришам. Писав би кожному, але часу бракує. Нехай ніхто не гнівається. Вже ж цього листа можете читати всім, бо це не є конспірація якась.

лісопарком Schwarzenberg Park.

²⁰ Вітик Семен Гнатович (1876–1937), громадсько-політичний діяч на Дрогобиччині, засновник Української Соціал-Демократичної Партії (УСДП), посол до Австрійського парламенту (1907–1918).

²¹ Діалектизм «розвага, гулянка».

²² Лозовик Микола — полонений, український активіст у таборі Фрайштадт, член Редакційного комітету (1918 р.).

Ваш пан добродій, товариш «Завідсутністю» або *Іван Мороз*

Národní knihovna ČR — Slovanská knihovna (Слов'янська бібліотека — Національна бібліотека Чеської республіки), Speciální sbírky, T-Fšev-3-2. Оригінал, машинопис.

№ 3

Конверт:

Високовисоковисокоповажаний

Найкращій лисині в Видавничому Т[оварист]ві

імени Ів. Франка у Фрайштадті

або Федорові Івановичу Шевченкові.

8 травня 1918 р., м. Відень

Дорогий Федоре Йвановичу!

Чи Ви ще живі, чи може вже не існуєте на сьому паскудному світі!!!!?? Ждав, ждав від Вас хоч якоїнебудь вісточки, та так і не дождався. Беруся писати Вам хоч трішечки. Я тут собі «вибрикую» помаленьку, але мушу признатися — скучаю. Хотілося б уже побачитися з Вами, поговорити про дещо і т. ін., а ще більше кортить на Україну, хоч там зараз таке діється, що доводиться іноді дуже сумувати й боліти душою й тілом. Панове кадети²³ з усякими октябристами²⁴ і навіть істинно-руськими п'явками²⁵ творять щось надзвичайного. Українські партії об'єдналися й вживають усіх сил і засобів, щоб повалити цю «прелесть» та не відомо, чи панове з штиками «дозволять» це зробити. Сподіваємося, що скоро впадуть теперішні міністри²⁶. Коли сього не станеться — біда для України. В усякім разі вже можна готувати переклад казки про золоту рибку й «великорозумну» бабу. До розбитого корита вже зовсім не далеко. Ну, та як би не було, а до дому хочеться. Що буде, те й буде. Якось там уже вживемось і може дечим поможем своїм людям досягнути хоч частинних успіхів в боротьбі з панами всякої істинно-руської масти. Я, дорогий Товаришу, якось мимо волі все думаю про Вас. Вишукую тих стежечок, що ведуть на Україну і вже набачив та відсутність Жука затримує мене. Здається, скоро вже якось перемашеруємо по той бік кордону. Ви там потроху готуйтеся. Запорядіть, щоб Видавниче Т[оварист]во помалу собі вкладалось. Покомплектуєте газети, повкладайте гарненько кліші, позбирайте до міста всі ті друкарські річі, які не вживаються до газети (запаси букв, шпаций, лінійки) і т. ін. Друкарських приладів треба дуже шанувати, бо вони, здається, ще пригодяться нам на Україні. Хай т[овариш] Скляренко²⁷ подбає, щоб усе було зложено як слід. Шріфт конче треба буде по-

²³ Члени Конституційно-демократичної партії Росії.

²⁴ Члени російської політичної партії «Союз 17 октябрю».

²⁵ Очевидно, йдеться про російських чорносотенців.

²⁶ Очевидно, йдеться про міністрів гетьманського уряду Української Держави.

²⁷ Скляренко О. — полонений, український активіст у таборі Фрайштадт, член ради Суспільно-Просвітнього гуртка (1916 р.).

складати в шпальти. Про театральні річі також подбайте. Чи замовили для мене ще один ящик для книжок? Даже прошу зробити це, щоб можна було всі ті книжки, які у Вас переховуються і в т[овариша] Домбчевського²⁸ ще є (Ви заберіть їх до міста). Я ще мабуть трохи добуду собі. Поробить все, що треба, щоб Ваші й мої та Юлюченкові²⁹ книжки й загалом всі річі були гарно повпаковувані, бо дорога далека й незовсім безпечна, а треба ж усе перевести на Україну, де літератури тільки подай, а її нема. То ж намотайте собі на вуса або на лисину. Пишіть як Вам живеться, чи шпрунгаєте³⁰? Чи не помагаєте садовити картоплі тій гарній паночці, яка торік все нас манила до свого огороу. Пригадуєте, т[овариша] Лозовика я раджу ніколи не посилати з табору, а надто до Відня. Біда. В Союзі за кілька годин свого пробування скрутив голову нашій паночці, що пише на машині. Так припав до серця, що вимагає від нас аби ми Лозовика «доставили» в бюро Союзу для «діктовки»!!!! Отак, як бачите. Клопотів і без того досить, а тут ще Лозовик приперся й наробив лиха. Вона вже збирається поїхати до нього у Фрайштадт, а потім разом і на Україну. Скільки я не доводив, що він уже жонатий, не вірить. Він заявив себе «молодим чоловіком», що збирається ще тільки женитися. Не говоріть лише йому нічого, щоб бува чого не трапилося з ним.

Передайте мій сердечний привіт усім товаришам, а особливо Медведиків³¹. Та не сумуйте дуже. До дому їхати не бійтеся, як Лозовик, а сміливо збирайтеся. Для редакторів коли не робота, то тюрма, а щось та буде. Роботи хватить для нас при всяких умовах, а може ж таки вдасться щось закріпити за собою і Україна таки житиме власним життям.

Бувайте здорові й щасливі. Цілую Вас кріпко.

Ваш *Іван Мороз*

Рукописні примітки на полях:

На с. 1 на лівому полі: *Як що хочете переслати листа до жінки (йдеться про дружину Ф. Шевченка — Авт.) напишіть і перешліть мені, а я якось передам на Україну.*

На с. 3 на лівому полі: *Дорогий Федоре Івановичу! Я згубив січову відзнаку. Ратуйте. Як собі хоче, а добудьте для мене відзнаку. Буду дуже і дуже вдячний.*

Národní knihovna ČR — Slovanská knihovna (Слов'янська бібліотека — Національна бібліотека Чеської республіки), Speciální sbírky, T-FŠev-3-3. Оригінал, машинопис.

²⁸ Домбчевський Роман — український правник, член Союзу визволення України, за дорученням якого працював у таборі Фрайштадт під час Першої світової війни. Пізніше — сотник УГА, секретар Надзвичайної дипломатичної місії УНР у ЧСР, публіцист.

²⁹ Люченко — полонений, український активіст у таборі Фрайштадт.

³⁰ «Стрибаєте», від нім. *spring* — стрибок.

³¹ Очевидно, йдеться про когось із полонених з табору Фрайштадт.

№ 4

25 травня 1918 р., м. Відень

Конверт:

Т. Лисому (он же «лідактор»)

Ф. І. Шевченкові (тут)

В[ельми]п[оважному] здається Редакторові з великою лисиною на ...голові Хведорові Івановичу мабуть чи не Шевченкові в Туріталі³², чи то пак у Фрайштадті.

Кохана моя Лисино!

Як ся маєте, як живете, що поробляєте? Я ждав, ждав від Вас листа та не діждавшись узявся сам писати. Мушу признатися, що я живу порівнюючи досить добре. Дні проходять так, що не счуваєшся. Спека тільки не переварює мого гречеського вбрання. Занадто вже холодне воно для мене. Про відїзд на Україну думаю дуже багацько й по правді признати ся (тільки нікому не кажіть) потроху нащупую те місце, яке показує дорогу туди. Щось є обіцяючого, та не знаю як удасться. Коли б уже скоріше приїхав Андрій³³ то тоді вже я зможу більш рішучо взятися до «діла». Відень зазеленів, розцвівся і загалом став ще цікавішим, ніж по приїзді. Дерев зазеленіють, трава також, цвіти всякі біліють, червоніють, синіють.... Жіночі вбрання теж красять своїми різними барвами все, що є навкруги. «Пестрі» спіднички й кохточки просто зачаровують нашого невинного брата. А ті вбрання тонесенькі, що тільки для «форми» надіваються й через які видно досить добре й сорочечку, й голесенькі ручки, грудці і таке прочее, просто очі вбирають. Не говоріть тільки про це Миколі Возобикові³⁴, щоб часом не забіг в Турітал та не нарвав ся замість якоїсь паночки на австрійського офіцера, що записує до рапорту всіх картопляників³⁵. Як виходять у Фрайштадті на поле? Чи Ви не ходите садити картоплю туди, де минулого року не садили, а тільки думали садити? Пригадуєте оту купесеньку, гарнесеньку «каніфетку»? Вибачайте, що я на старості літ дозволяю собі турбувати ваші нерви, а може й «молоду» кров. Це все не нароком робиться.

Чи Ваша сестричка³⁶ ще й досі пише Вам щоденно Трьохметрові листи?

Дорогий Товаришу! Будьте ласкаві, замовте для мене ще один чималенький ящик для книжок. Такий, як Ви маєте, або трохи й більший, щоб уложити всі книжки. Я Вам уже писав, щоб Ви мені написали яких чисел у Вас нема «Розваги», «Розвіту», «Громадської думки» і «Просвітнього листка». Я зараз закінчую

³² Назва розташованої неподалік від Фрайштадта (близько 2-х км від табору військовополонених) долини (Thurytal) з кількома хуторами та численними водними й механічними млинами.

³³ Йдеться про А. Жука, на той час члена президії Союзу визволення України, фактичного організатора культурно-просвітницької роботи в таборі Фрайштадт, відомого українського громадсько-політичного діяча.

³⁴ Лозовикові.

³⁵ Таборяни, які нелегально наймалися допомагати місцевим мешканцям на картопляному полі.

³⁶ Шевченко Людмила Прокопівна — двоюрідна сестра Ф. Шевченка, яка писала йому з Перемишля довгі листи.

комплетування річників газет цих і деяких чисел маєть ся дуже багато зайвих. Вже є бракує багато також. Може статися, що ті числа, яких Ви не маєте, у нас є. В такім випадку я міг би Вам їх вислати або привезти. Я здається незабаром загляну до Вас у табор, як що ...не та мовчу, щоб Вас не дразнити. Як що хочете скористати ся випадком, зробіть це негайно ж. Через кілька днів це буде вже запізно.

Передайте мій сердечний привіт усім товаришам, а в першу чергу КАРТОПЛЯНИКАМ! Дивую ся Миколі³⁷, що попався. Такий «досвідчений» і «опитний» хлопець і піймався. Чи він ще зглузду не зіхав.

Як там «великомученики» з поламаними панамі «большевиками» ребрами³⁸? Чи вони ще ходять на «агітацію», чи вже покинули?

Пан Шпрунгало³⁹ здається подав прохання до військового міністерства, щоб йому довели тут лишити ся в Австрії з правом на шлюб з якоюсь молодесенькою, літ 75, дівчинкою. Чи це правда? Він про це не пише, а чутка така ходить аж у Відні. От анахтема (анафема — *Авт.*)!!!!

Ага. Чи Ви думаєте їхати на Україну, чи може також залишитесь з паном Шпрунгалом у Австрії? Питаю це на всякий випадок, бо може мене хто запитас про Вас чи то тут, чи на Україні.

Добра ніч, дорогий товаришу. Подурачив ся трохи, сівши за машинку тай йду спати. Тисну Вашу дружну руку й посилаю найміцніший поцілунок. До побачіння у Фрайштадті або й на Україні і як найскоршого!

Ваш Іван Мороз

Відень, 25 травня 1918.

Národní knihovna ČR — Slovanská knihovna (Слов'янська бібліотека — Національна бібліотека Чеської республіки), Speciální sbírky, T-FŠev-3-4. Оригінал, машинопис.

№ 5

Конверт:

Хведорові Івановичу Шевченкові

18 червня 1918 р., м. Відень

Глибокоуважаємий господін товариш Редактор!

Як я бачу з Вашого листа, хоч нігде не надрукованого, але який надіслано на мою адресу й тому мені добре відомий, Ви дозволяєте собі припускати, що я маю роботу не в Союзі, а десь инде, або просто не маю зовсім роботи, бо... ніби багато пишу про... очинята, ручинята і т. ин. Навіть більше. Подозреваєте, що я відзнаку загубив нарочито. Се, як собі хотіть, єсть щось страшного. На підставі

³⁷ Ймовірно, йдеться про Миколу Лозовика.

³⁸ Очевидно, йдеться про українсько-більшовицьке протистояння в таборі, коли словесні дискусії переростали в колективні бійки між полоненими різних політичних поглядів.

³⁹ Очевидно, йдеться про когось із числа полонених, прізвище якого було приховано під цим назвиськом.

чого Ви так смієте думати про мою безгрішну, святу просто особу. Я протестую в найрішучіший спосіб і прошу прийняти до відому моє фактичне спростовання.

Що я маю дуже (чуєте: ДУЖЕ) багато роботи в Союзі, може бути доказом, що мене можна бачити за роботою і в день і в ночі. Часто серед самої ночі (2–3–4 години) сиджу й стукаю за машиною до писання до того, що Німці, які мешкають в сусідніх кімнатах, починають перевертатися з боку на бік і просто лягають (вже ж собі під ніс). Що я вспіваю бачити ще й багато всяких «чуд» та ручок, ножок то що, то сьому не дивуйтеся. Ви, як занадто «скромна» й провінційна особа, яка з «столичним» життям цілком не знайома, думаєте собі, що для сього потрібується багацько спеціального часу. Воно ж зовсім не так. Клянуся самим Возобиком⁴⁰, який трішечки був понюхав «столичного» повітря і здається — опянів був чи вчадів до того, що переписчиці Союзу трохи голови не скрутив. Що се так не диво. Ми люди «столичніє» вже привикли до всього, а полоненики біда. «Глупенькіє еше оні». Словом «чуда» і все прочее тут на кожному кроці. Примір Вам. Працюю цілий день до втоми. Полагоджую почту, читаю коректу «Вістника»⁴¹, пишу або переписую щось для «Вістника», навожу потрібний порядок, а влас[не] впорядковую бібліотеку, всі таборові часописи за три роки і ин. Повечерявши, йду собі до кавярні. Мушу йти туди майже кожного дня, бо там бачуся з усякими політиками, знайомими, людьми, що приїзять з України і т. ин. Такому «великому» політикові, яким я зараз є (зо мною не жартуйте. Я не якийсь там полоненик, а пан добродій, а то ще пан добродій голова. Так величають мене навіть пани професори. Ви думали, що я полоненик? Помиляєтеся, пане Редакторе) треба конче бути поміж «великими» людьми. Слухайте далі. Щоб краще виглядати і бути «показнічим», ще перед вечерею пішов поголився. Намилувала їй богу досить гарненька собі паня. Жіноче від неї так у ніс і бє. Грудці нівроку мнякенькі. Як намилує, то трохи по «мармузі» не дістає ними. Чується близесенько гаряче жіноче тіло. Ну хіба для сього треба було спеціального часу? Я ж мусів і мушу голитися!... Далі. Щоб не топтати даремно одиноки черевиків, яких треба жаліти, як свого ока, сідаю в трамвай. Повно. Тісно. Кругом панни та пані в літніх вбраннях, себто в сорочках та кісейних «обволочках» (тільки!). Одна з одного боку, друга — з другого, а третя стала прямо між ноги і... їй богу правда прямо тиснеться, бо її тиснуть. І я не винен і вона не винна, але тулимось одно до другого. Гаряче жіноче тіло просто палить чоловіка. Деякі «нерви» колком підіймаються. Хоч кричи «ратуйте» люди добрі! Але хто ж буде ратувати, тай як його кричати. Мусиш мовчати і німо коритися своїй тяжкій долі, бо інакше ще гірше буде.

Тут уже, хоч не хоч, а побачиш і гарне личко, і бровки, і ручки, і ніжки, ну все, що найбільш приваблює всяку людину. Тут іноді насилу тримаєш себе. А хіба ж для сього треба було спеціального часу. Я ж після роботи й тільки до кавярні йшов чи їхав, бо мусів се робити в інтересах Союзу і навіть полонеників, бо там часто обговорюються й досить важні справи. Далі, пане Редакторе. Прихожу до кавярні. Знову панночки і пані кругом. В першу чергу підбігає кельнерша, іноді така гарненька, що очі просто вбирає, та звертаєть ся з запи-

⁴⁰ Лозовиком.

⁴¹ «Вісник Союзу визволення України» — український часопис, друкований орган Союзу визволення України, виходив протягом жовтня 1915 — листопада 1918 рр.

том: *Вас волен Zi?*⁴² Так чемно, що аж мороз іноді піде поза шкурою. Нарешті подасть щось «потрінкати» чи «поесинати»⁴³ й піде собі. Сидиш, розмовляєш, полікуєш (ковтаєш — *Авт.*). Так гарно. Самі мужчини. Аж ось прибігла якась знайома паночка або пані і починає торохтати. Знову хоч кричи ратуйте. Політика йде собі на бік. То сее, то тее і таке прочеє. Вже ж самі розмови. Не подумайте, грішнику окаянний, що щось иньшого буває. Се ж у кавярні, де повно людей. Ну, питаю я Вас, треба на се спеціального часу? З кавярні до дому. Те ж саме, що й з дому. Трамвай, у трамваї, біля трамвая і т. д. Ну, подумайте, скільки то приходиться переживати нашому братові «столичному», не тому, що він хоче все це переживати, а просто тому, що «столичний челавек», а не полоненик нещасний. Ото ж розумійте усе це й викиньте всяку думку про те, що я не маю роботи, бо се можна бачити тільки безробітному. Навпаки безробітний менше бачить, бо він рота роззявить, як і Ви пане Редакторе десь там у Туріталі тай ловить ворон, а нашому братові треба поспішати всюди, хочби й довелося дуже тулитися до жіночого тіла й переживати «критичні» моменти. Так що. Що відзнаку я загубив не нарочито маю свідка. Сам т[овариш] Домчевський бачив, як зі мною бавилася донька Андрія Жука, всього тільки 7 років, як вона бавилася з моєю відзнакою й певно розшпилила її, а я не вгледів. Через пів години ми пішли з т[оваришем] Домчевським до кавярні і я зразу ж кинувся й побачив, що відзнаки вже нема. Певно загубив по дорозі, бо вона була відшпилена. Що ж Вам треба? Приймаючи все це на увагу, прошу Вас, вельмиповажний пане редакторе, всякі підозріння з мене зняти і в будучині не повторювати. Я людина дуже чемна, чесна, порядна, безгрішна в повнім розумінні сього слова, до баб цілком ворожа (ужасно!) і т. ин. Таке то. Коли пишу Вам іноді багато, то се роблю також, як і зараз серед ночі, повернувшись з кавярні і з усіх «чуд» і тому, що хочу пожартувати з Вами трохи, викликати слинку з Вашого рота або трохи розважити Вас, бо знаю, що Вам скучно і тяжче ніж мені тут. Пишу частіше Вас мабуть ще й тому, що маю машину до писання під руками. Се значно легше, ніж шрайбати⁴⁴ пером.

Нарешті дурниці писати годі.

Любий Товаришу! листи Ваші (всі три) дістав. Дякую. Листа до Вашої жінки передам через кілька днів через т[овариша] Меленевського⁴⁵, який зараз у Відні, а в п'ятницю відїздить до Києва. Можу передавати листи майже кожного тижня. Все хтось їде на Україну. Звідтіля ж тяжко дістати, бо то мали б заінтересовані особи там дуже шукати способу передачі, а не відсіля. Я сам не дістаю з дому. Задовольняюся, що можу хоч я посилати. Потерпимо ще дорогий Федоре Івановичу трохи. Здасться вже незабаром доберемося на Україну. Поки що я не пишу Вам в сій справі, але скоро напишу, може що й відрядного для нашого брата. Я думаю про Вас і не забуваю. Коли тільки буде нагода зараз ж дбатиму і про себе і про Вас. Я вже дещо зробив у сьому напрямі, але не все, що треба. Дожидаю Жука й тоді вже візьмуся енергично до діла. Поки що я звязаний Со-

⁴² Was wollen sie? (*нім.*) — Чого бажаєте?

⁴³ Из *нім.* trinken (пити) та essen (їсти).

⁴⁴ Из *нім.* schreiben (писати).

⁴⁵ Меленевський Маркіян Мар'янович (1878–1938) — український політичний діяч і публіцист, член президії СВУ, входив до складу Загальної української ради у Відні.

юзом і не може покинути його. Не журіться дуже, хоч і тяжко. У Відні також біда. Сьогодні зменшили порцію хліба в двоє! Пахне чимось грізним. Поліцаї сьогодні змобілізовані. Сподіваються до страйків, ... (тут — незрозуміле слово — *Авт.*). Словом неприємних речій, як що не роздобудуть хліба.

Привіт усім товаришам полоненим! Писав би більше та спати треба йти. Пишіть, друже. Привіт передайте й Гаврилкові⁴⁶, бо я не зберуся написати йому. Цілую Вас кріпко.

Ваш Ів. Мороз

Рукописні примітки на полях:

На с. 1 на лівому полі: *Чи немає у Вас 8 числа «Розваги» за 1915 рік? За його? З повідомленням про те, яких чисел Вам бракує запізналися. Вже все покомплектовано й упаковано. Все ж децю можу роздобути й перешлю. Поки що пересилаю деякі числа «Вістника» і «Вільного слова».*

На с. 2 на лівому полі: *Се здається в останнє пишу Вам дурниці. Досить.*

Národní knihovna ČR — Slovanská knihovna (Слов'янська бібліотека — Національна бібліотека Чеської республіки), Speciální sbírky, T-Fšev-3-5. Оригінал, машинопис.

№ 6

[лист — без зазначення дати відправлення]

Дорогий Хведоре Івановичу!

Як я відїздив з Фрайштадту, мені передав один полонений з пікарні 20 корон, щоб я передав його братові, що живе у Вецлярі. Я записав був і прізвище його (особисто знаю теж), але десь загубив і не пам'ятаю. До того ж до Німеччини їхати вже мабуть не прийдеться. Треба значить звернути йому 20 корон, а я не знаю його прізвища. Тому прошу узнати його прізвище в Дуди⁴⁷, що на пікарні. Він давав мені в його присутності, в загальнім бараці. Як дізнається, хто саме дав мені 20 кор[он] будьте ласкаві зверніть йому з грошей або своїх власних, або позичте на моє ім'я в організації, або візьміть (він дасть) у т[овариша] Бабія⁴⁸. Він мені ви-
нен 10+14=24 корони. Я при першій нагоді росквітаюся з Вами чи організацією.

Чи прибули книжки і на яку суму. Там мусять бути дарові і за гроші.

Привіт усім. Цілую Вас.

Ваш Ів. Мороз.

Národní knihovna ČR — Slovanská knihovna (Слов'янська бібліотека — Національна бібліотека Чеської республіки), Speciální sbírky, T-Fšev-3-6. Оригінал, машинопис.

⁴⁶ Гаврилко Михайло Омелянович (1882–1920) — громадський та військовий діяч, художник, скульптор. Близький приятель Ф. Шевченка, в лютому 1918 р. повернувся в Україну.

⁴⁷ Очевидно, один із полонених українців у таборі Фрайштадт.

⁴⁸ Очевидно, один із полонених українців у таборі Фрайштадт.

REFERENCES

1. Mahurchak, A. M. (2013). Ukrainski taborovi biblioteky na terenakh Avstro-Uhorshchyny ta Nimechchyny u roky Pershoi svitovoi viiny [Ukrainian camp libraries in Austria-Hungary and Germany during the First World War]. *Siverianskyi litopys*, 4–6(112–114), 78–81 [in Ukrainian].
2. Palienko, M. & Sribniak, I. (2021). Knyzhkovyi rukh u tabori polonenykh ukrainsiv Fraishtadt (Avstro-Uhorshchyna), 1915–1918 rr. [The book movement in the Ukrainian prisoner of war camp Freistadt (Austria-Hungary), 1915–1918]. In *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy : arkheohrafichni doslidzhennia unikalnykh arkhivnykh ta bibliotechnykh fondiv*. (Vol. 27, pp. 181–192). Kyiv [in Ukrainian].
3. Sribniak, I. (2009). Formuvannia 1-oi striletsko-kozatskoi (Sirozhupannoi) ukrainskoi dyvizii u Volodymyri-Volynskomu u 1918 r. [Formation of the 1st Ukrainian Rifle Cossack (Sirozhupannaya) Division in Volodymyr-Volynskyyi in 1918]. In *Od armii komputowej do narodowej III. Problemy organizacyjne sil zbrojnych od XVI do XX wieku* (Centka, J. & Krotofila, M., Eds.) (pp. 127–136). Toruń [in Ukrainian].
4. Sribniak, I. (2019). «Holodna masa staie chym raz bilshe apatychnoiu, baiduzhoiu do vsogo...» : zhyttia ta povsiakdennia polonenykh voiakiv-ukrainsiv u tabori Fraishtadt, Avstro-Uhorshchyna (zyma–lito 1917 r.) [«Hungry masses are becoming more and more apathetic, indifferent to everything... » : the daily life of Ukrainian prisoners of war in the Fraishtadt camp, Austria-Hungary (winter–summer 1917)]. *Eminak*, 4(28), 56–70 [in Ukrainian].
5. Sribniak, I. & Holosko, S. (2018). Diialnist Vydavnychoho tovarystva ime-ni Ivana Franka v tabori polonenykh ukrainsiv Fraishtadt (Avstro-Uhorshchyna) u 1915–1918 rr. [The activities of the Ivan Franko Publishing Society in the Ukrainian prisoner of war camp Freistadt (Austria-Hungary) in 1915–1918]. In *Istorychnyi meridian : naukovyi zbirnyk ChNU. Spetsialnist «Istoriia»* (Vol. 26–27, pp. 203–219). Chernivtsi [in Ukrainian].
6. Sydorenko, N. M. (2000). *Natsionalno-dukhovne samostverdzhennia*. U 3 ch. Ch. I. Ukrainska taborova periodyka chasiv Pershoi svitovoi viiny [National and spiritual self-affirmation. (Part I). Ukrainian camp periodicals of the First World War]. Kyiv. 202 s. [in Ukrainian].

Anna Chlebina

Mgr.

Slavonic library (Prague) –

Slovanská knihovna Národní knihovna ČR

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8767-3042>

Ihor Sribniak

Doctor of Historical Sciences, Professor

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9750-4958>

**ORGANIZATIONAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES
OF FEDIR SHEVCHENKO IN THE UKRAINIAN PRISONER-
OF-WAR CAMP FREISTADT, AUSTRIA-HUNGARY, IN 1915–1918
(on the Documents from the Central State Archives of the Supreme Bodies
of Power and Government of Ukraine and the Slavonic Library in Prague)**

Abstract. The purpose of the work is to reproduce the specifics of the activities of Fedir Shevchenko, the nephew of the Taras Shevchenko and one of the most active organizers of national educational work in the Ukrainian prisoner-of-war camp in Freistadt (Austria-Hungary) in 1915–1918, as well as to study his life path based on the analysis of on documents from the Central State Archives of the Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine and the Slavonic Library in Prague in order to personalize the collective portrait of Ukrainian prisoners. **The research methodology** is based on the principles of historicism, scientificity, and systematicity. The authors used general scientific (analysis, synthesis, generalization), special historical (historical-critical, problem-chronological) and source-study (archival heuristics, external and internal criticism of sources) methods. **The scientific novelty of the study** lies in the introduction into scientific circulation of letters of the former prisoner Ivan Moroz — a close friend of F. Shevchenko, who was released from the Freistadt camp through the efforts of the leading figure of the Union for the Liberation of Ukraine (SVU) Andrii Zhuk. The correspondence was discovered in the collections of the Slavonic Library in Prague. **The prospects for further research** lie in updating documents containing information about various aspects of the activities of the Ukrainian organization in the Freistadt camp, as well as revealing the characteristic of the stay abroad of that category of Ukrainians who did not consider it possible for themselves to return to Soviet Ukraine, despite the fact that their families were waiting for them there. **Conclusions.** F. Shevchenko throughout his stay in the camp was one of the leading organizers of cultural, educational and national-patriotic activities in Freistadt. Largely, it was thanks to his activities that it became possible to continue national-organizational work in the camp from winter till summer of 1918, thanks to which this camp remained the main base for the formation of the «Greycoat» division.

Key words: World War I; Ukrainian war prisoners; Austria-Hungary; Freistadt camp; Fedir Shevchenko; cultural and educational activities; «Prague archives».